

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE ENGELLİ BİREYLERİN EĞİTİM HAKKI İLE İLGİLİ DÜZENLEMELERİN GELİŞİMİ*

Dr.Feyza Nazan Gündüz¹

ÖZET

Eğitim hakkı insan haklarının temel dayanağını oluşturmaktadır. Eğitim, engelli bireylerin toplumsal hayata katılımını düzenleyen, toplumsal hayattan dışlanmalarının önlenmesine yönelik yasal düzenlemelerin gerçekleştirildiği alanların başında gelmektedir. Ancak, eğitim hakkı engelli bireylere yönelik oluşturulan politikaların içinde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu çerçevede engelli bireylerin temel insan haklarından biri olan eğitim hakkından eşit şekilde faydalanmalarını sağlamak devletin en önemli görevlerinden biri olup konu ile ilgili hem uluslararası hem de ulusal mevzuat önem kazanmaktadır. Bu çalışmanın amacı dünyada ve Türkiye’de engelli bireylerin eğitim hakkı ile ilgili düzenlemelerin gelişim sürecini değerlendirmektir. Bu kapsamda ilgili alanyazındaki çalışmalar incelenerek öncelikle engelliliğe ilişkin temel çerçeveye değinilecek, daha sonra dünyada eğitim hakkının genel gelişimi çerçevesinde engelli bireylerin eğitim hakkının gelişimi ele alınacak ve son olarak Türkiye’de engelli bireylerin eğitim hakkına ilişkin yasal düzenlemelere yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Engelli bireyler, eğitim hakkı, düzenlemeler.

THE DEVELOPMENT OF REGULATIONS ON THE RIGHT TO EDUCATION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN THE WORLD AND IN TÜRKİYE

ABSTRACT

The right to education constitutes the fundamental basis of human rights. Education is one of the areas where legal arrangements are made to regulate the participation of persons with disabilities in social life and to prevent their exclusion from social life. However, the right to education has been one of the most debated issues in the policies developed for persons with disabilities. In this framework, it is one of the most important duties of the state to ensure that individuals with disabilities benefit equally from the right to education, which is one of the fundamental human rights, and both international and national legislation on the subject gains importance. The aim of this study is to evaluate the development process of regulations on the right to education of persons with disabilities in the world and in Turkey. In this context, the studies in the relevant literature will be examined and firstly the basic framework of disability will be mentioned, then the development of the right to education of individuals with disabilities within the framework of the general development of the right to education in the world will be reviewed and finally the legal regulations regarding the right to education of individuals with disabilities in Turkey will be included.

Keywords: Persons with disabilities, education right, regulations.

* Doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Trakya Üniversitesi, Dış İlişkiler Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürlüğü, feyzanazangunduz@trakya.edu.tr, ORCID:000-0001-9505-8560

Giriş

İnsan hakları, bütün insanların temel özgürlük ve haklarını hem tanımlamayı hem de korumayı amaçlayan yasal ve ahlaki normlardır (Series, 2020). İnsan hakları temelli yaklaşım ile öncelikli olarak ve en çok ilişkilendirilen konu eğitimidir (McCowan, 2013). Bu temelde bütün insanlar aynı evrensel, bölünmez ve devredilemez eğitim hakkına sahiptir (Burckhart ve Jager, 2017). Çünkü eğitim hakkı insan haklarının temel dayanağıdır (Kayess ve Green,2017). Eğitim hakkı, eğitime erişim hakkı, kaliteli eğitim hakkı ve öğrenme ortamında saygı görme hakkı olmak üzere kendi içinde üçe ayrılmaktadır (Adıgüzel, 2016). BM Eğitim, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi tarafından benimsenmiş olan eğitim hakkı çerçevesinde ise dört özellik öne çıkmaktadır: Uygunluk (availability), erişilebilirlik (accessibility), kabul edilebilirlik (acceptability) ve adapte olabirlik (adaptability). Uygunluk, eğitimin okul, altyapı ve eğitim materyalleri açısından uygunluğunu; erişilebilirlik, hassas grupların eğitime erişimde karşılaştıkları engelleri; kabul edilebilirlik, eğitim her yönüyle içeriğini; adapte olabirlik, özel kategorideki çocukların ihtiyaçlarını ele alır (Beco, 2014).

Eğitim, beşeri sermaye yatırımında en önemli unsur olup iş ve istihdam yaratmak, verimliliği artırmak için elzemdir. Bu nedenledir ki eğitim kamu politikalarının merkezinde yer almaktadır (Eichhorst, 2020). 20.yy'ın ikinci yarısından sonra insan hakları kapsamında engelli bireylerin spesifik durumu kademeli olarak tanınmaya başlanmıştır (Series, 2020). 1970'li yıllardan itibaren başlayan engelliler hareketi bu sürece güçlü bir destek vermiştir (Malinga ve Gumbo, 2016). Eğitim hakkı engelli bireylere yönelik oluşturulan politikaların içinde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur (Shakespeare, 2018). Oysa eğitim engellilerin toplumsal hayata katılımını düzenleyen, toplumsal hayattan dışlanmalarının önlenmesine yönelik yasal düzenlemelerin gerçekleştirildiği alanların başında gelse de, eğitim aynı zamanda engelliliğin en çok dışlanan boyutudur (Singal vd., 2019; Çaha, 2015). Bu bağlamda çalışmada öncelikle engellik, engellilik modelleri ve engel türleri ele alınacak daha sonra dünyada eğitim hakkının genel gelişimi çerçevesinde engelli bireylerin eğitim hakkının gelişim sürecine değinilecek ve ardından Türkiye'de engelli bireylerin eğitim hakkına ilişkin yasal düzenlemelere yer verilecektir.

1.Engelliliğe İlişkin Temel Çerçeve

Küresel düzeyde yaklaşık 1,2 milyar insanın engelli olduğu belirtilmektedir. Engellilikten doğrudan etkilenen engelli bireylerin aileleri de eklendiğinde bu sayı daha da artmaktadır. Dolayısıyla, engellilik bir şekilde birçok hayata dokunmaktadır, küçük bir gruba ait bir konu değildir (Katsui, 2020; Shakespeare, 2018). Nüfus artışı, yaşlı nüfusun toplam nüfus içinde payının artması, kronik hastalıklarda artış ve tıbbi teknolojideki gelişmeler nedeniyle yaşam süresinin artması gibi nedenlerle engellilik gittikçe yayılmaktadır (Vinayagam, 2019). Ayrıca, engeli olmayan insanların da yaşam süreleri içinde geçirecekleri bir kaza nedeniyle engelli olma ihtimalleri vardır. Bu çerçevede engel türleri zihinsel engelli, işitme engelli, görme engelli, ortopedik engelli, dil ve konuşma engelli, ruhsal ve duygusal hastalığı olan, süregen hastalık ve dikkat ve hiperaktivite güçlü olmak üzere sekiz gruba ayrılmaktadır (Kızıldaş, 2021).

Engellilik tanımı farklı toplum ve kültürler için değişebilir (Stankovska ve Memedi, 2020). Ayrıca zamana göre de farklılık gösterebilir. Günümüzdeki tanım geçmiş dönemlere göre farklılık gösterebildiği gibi mevcut olan tanım gelecekte de değişebilir (Hanes, 2018). Bu yönüyle engellilik çok boyutlu ve dinamik bir kavramdır (Iriarte, 2016). Dünya Sağlık Örgütü'nün, İşlevsellik, Engellilik ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırılması yaklaşımı ile de uyumlu olan BM Engelli Birey Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesinde yer alan tanım "Engelli bireyler, çeşitli engellerle karşılaşmaları halinde diğerleriyle eşit bir şekilde topluma tam ve etkili şekilde katılmalarının önünde engel oluşturan uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel veya duygusal bozukluğu olan kişilerdir" şeklindedir (Stankovska ve Memedi, 2020). Dolayısıyla, engellilik; fiziksel veya zihinsel yetersizliğin kişinin başlıca yaşam aktivitelerini önemli derecede sınırlaması ve kısıtlaması olarak ifade edilebilir. Engellilik bir hastalık olmayıp buradaki fark engelli bireyin genel nüfustan genellikle daha fazla sağlık hizmetine ihtiyaç duymasıdır. Engelli birey ile engelli olmayan birey arasındaki fark sosyal boyut temelinde toplum içinde eşitlik ve haklar bağlamında öne çıkmaktadır (Vinayagam, 2019).

Her toplumda her kültürde engellilik vardır ve insanoğlunun tarihsel sürecinin bir parçası olmuştur (Hanes, 2018). Antik Mezopotamya'da engelli bir çocuğun Tanrıların hoşnutsuzluğunu temsil etmesi, antik Yunan'da engelli bebeklerin çölde ölüme terk edilmesi tarihten verilen örneklerdendir. Engelli bireyleri insani statüden

daha düşük bir seviyede nitelendirme, marjinalleştirme gibi yaklaşımların antik dönemden gelen yansımalar olduğu görülmektedir (Valle ve Connor, 2019). Daha yakın tarihi perspektiften ele alındığında 17. ve 18. yy'da engellilik yaratılıştan kaynaklanan ama daha çok Allah'ın bir takdiri; 19.yy'da bilimin ve biyolojik evrim kuramının da etkisiyle doğal seleksiyonun nedeni olarak kabul edilmiş; 20.yy'da ise engellilik genetik çalışmaları çerçevesinde ele alınmıştır (Arneil, 2016). Süreç içinde engellilikle ilgili farklı modeller geliştirilmiştir (Schiemer, 2017). Burada öne çıkan iki temel model Tıbbi Model ve Sosyal Model'dir. Tıbbi model, engelliliğe hastalık, yaralanma veya diğer sağlık koşullarının doğrudan neden olduğunu ve engelliliği de bireyin bir problemi olarak ele alır. Bu nedenle tedavi ve rehabilitasyon şeklinde tıbbi bakım gerekir. Bu model, normal bireylerin fonksiyonlarına sahip olmayanların engelli birey olduğu temeline dayanır. Bu açıdan tıbbi model son derece normatiftir. Engelli bireysel bir olguyla sınırlandırır. Tıbbi rehabilitasyon kişiyi eski haline veya normale yakın bir duruma getirmede önemli bir role sahiptir. Buna karşın sosyal model engelliliği bir sosyal yaratılış olarak ele alır. Bu nedenle engellilik birey ile ilgili değil, toplumla ilgilidir; bu nedenle toplumsal değişim gerekir (Mitra, 2018). 1970'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan sosyal modelde temel olarak üç varsayım vurgulanmaktadır: i) engellilik toplumsal eşitsizlik türüdür ve engelli bireyler toplumdan dışlanmaktadır, ii) özürlülük (impairment) ile engellilik ayrımı yapılmalıdır, iii) engelli bireylerin karşı karşıya kaldığı engellerin kaldırılması toplumun sorumluluğudur (Kayess ve Green, 2017). Ancak, dünya genelinde engelli kişilerin temel haklarını kullanmalarında bir takım zorluklarla karşı karşıya kaldığı bir gerçektir. Sosyal ve kültürel faktörlerin yanı sıra yasal hakların yetersizliği de buna katkı yapmaktadır (Raub vd., 2016). Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde engelli kişiler engelli olmayan kişilere göre daha az sağlıklı, daha yoksul, daha düşük eğitilmiş, daha düşük istihdam edilen, bağımsızlığı daha az olup sosyal hayata katılımı sınırlanmış bireylerdir (WHO, 2015).

2.Dünyada Eğitim Hakkının Genel Gelişimi Çerçevesinde Engelli Bireylerin Eğitim Hakkının Gelişimi

Tarihsel olarak ele alındığında insan haklarına ilişkin kanun veya bildirme örnekleri antik dünyaya kadar uzanır. Ancak modern anlamda insan hakları gelişimi ideolojik devrimin gerçekleşme dönemi 17. ve 18.yy'a dayanır (Series, 2020). Bu çerçevede hakların tanınması iki "hak devrimi"ne kadar dayandırılabilir. İlki 4 Temmuz 1776 yılında kabul edilen Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'dir. Bu bildiri de bütün insanların eşit yaratıldığı ve Yaraticıları tarafından aralarında yaşam, özgürlük ve mutluluğu arama gibi değiştirilemez haklara sahip oldukları belirtilmiştir. Diğer ise Fransız Devrimi'dir. 26 Ağustos 1789 yılında yayımlanan ve Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ile benzerlikleri olan İnsan ve Yurttaş Hakkı Bildirisi'nde insanların özgür doğduğu, özgür kalacakları ve eşit haklara sahip oldukları yer almıştır. Eğitim hakkına ise daha sonra 1793 Fransız Anayasası'nın 22. maddesinde yer verilmiştir (McCowan, 2013).

II.Dünya Savaşı'nı takip eden yıllar ikinci "hak devrimi" olarak ifade edilebilir. Son zamanlarda ele alınan insan hakları bu dönemde ortaya çıkmıştır (Series, 2020). Bu dönemde insan hakları ile ilgili en önemli gelişme 10 Aralık 1948'de BM tarafından yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'dir (McCowan, 2013). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi insanlığın bütün üyelerinin eşit ve devredilemez haklara sahip olmasını dünyada özgürlük, adalet ve barışın tesis edilmesi çerçevesinde ele almıştır (Series, 2020). Eğitim, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 26. maddesi ile bir insan hakkı olarak tanınmıştır (UNESCO ve UNICEF, 2007). İlgili madde aşağıda yer almaktadır (HSK, t.y.):

"Madde 26

1. Her şahsın öğrenim hakkı vardır. Öğrenim hiç olmazsa ilk ve temel safhalarında parasızdır. İlköğretim mecburidir. Teknik ve mesleki öğretimden herkes istifade edebilmelidir. Yüksek Öğretim, liyakatlerine göre herkese tam eşitlikle açık olmalıdır.

2. Öğretim insan şahsiyetinin tam gelişmesini ve insan haklarıyla ana hürriyetlerine saygının kuvvetlenmesini hedef almalıdır. Öğretim bütün milletler, ırk ve din grupları arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu teşvik etmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışın idamesi yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir.

3. Ana baba, çocuklarına verilecek eğitim türünü seçmek hakkını öncelikle haizdirler.”

Her ne kadar BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi temel olarak öncülük etme konusunda önemli bir rol üstlense de, eğitim hakkı ile ilgili en önemli düzenlemeler 16 Ekim 1966’da kabul edilen BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile 20 Kasım 1989’da kabul edilen BM Çocuk Hakları Sözleşmesi olarak kabul edilmektedir (McCowan, 2013). Buna karşın eğitim hakkının doğrudan insan hakları anlaşmalarının içerisinde yer alması bu üç düzenlemenin ortak özelliği olarak öne çıkmaktadır (Heymann vd., 2020). Diğer taraftan, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi bir idealler beyannamesi olup taraf devletler açısından bağlayıcılığı yok iken BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin bağlayıcılığı vardır. Bu yönüyle BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi eğitim hakkı açısından teorisyenler tarafından en önemli ifadesi olarak kabul edilir. Eğitim hakkı ile ilgili düzenleme ise Sözleşme’nin 13. maddesinde yer almaktadır (Maltepe Üniversitesi, t.y.; McCowan, 2013):

“Madde 13

- 1. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, herkese eğitim hakkı tanır. Eğitimin insan kişiliğinin ve onur duygusunun tam gelişmesine yönelik olmasını ve insan hakları ve temel özgürlüklere olan saygıyı güçlendirmesini sağlar. Ayrıca eğitimin herkesin özgür bir topluma etkin olarak katılmasına olanak sağladığını, tüm uluslararası olduğu gibi, ırksal, etnik ve dinsel gruplar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu geliştirdiğini ve Birleşmiş Milletlerin barışı koruma etkinliklerini özendirildiğini de kabul eder.*
- 2. Bu Sözleşmeye Taraf Devletler bu hakkı tam olarak gerçekleştirmek amacıyla;*
 - a- İlköğretimin zorunlu olmasını ve herkese ücretsiz sağlanmasını;*
 - b- Orta öğretimin, teknik ve mesleki eğitim dahil, çeşitli biçimlerinin, her önlem alınarak, özellikle ücretsiz eğitimin giderek yaygınlaştırılması yoluyla herkese açık ve herkesçe görülebilir olmasını;*
 - c- Yüksek öğrenimin, her uygun yolla ve özellikle ücretsiz eğitimin giderek yaygınlaştırılmasıyla herkese becerisine göre eşit olarak açılmasını;*
 - d- İlk öğrenimini tamamlayamamış ya da hiç görmemiş kişiler için temel eğitimin olabildiğince özendirilmesi ya da güçlendirilmesini;*

e- Her düzeyde, bir okul sisteminin geliştirilmesini, yeterli bir burs sisteminin kurulmasını ve eğitim personelinin maddi koşullarının giderek iyileştirilmesini kabul eder.”

BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün 14 Aralık 1960 tarihli Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşmesi BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin daha erken yürürlüğe girmesini sağlamış ve 13. maddesinde yer alan eğitim hakkı ifadesini etkilemiştir. Bu anlamda 1. madde eğitimde ayrımcılık yapılmaması ile ilgili unsurlar yer alırken 2. madde ise hangi koşullarda düzenlemelerin kabul edilebilir olduğu ortaya koyulmaktadır (CEİD, t.y.; McCowan, 2013).

“Madde 1

1. Bu Sözleşme'nin amacı bakımından “ayrımcılık” terimi; ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya başka bir görüş, ulusal veya toplumsal köken, ekonomik koşul ya da doğum temeline dayanan, eğitimde muamele eşitliğini engelleyen veya ortadan kaldıran veya bunu amaçlayan ve özellikle:

a- Herhangi bir kişiyi ya da grubu her düzeyde ya da herhangi bir türde eğitime erişimden mahrum bırakmak;

b- Herhangi bir kişiyi ya da grubu, daha düşük standartta bir eğitime sınırlamak;

c- Bu Sözleşme'nin 2. maddesinin hükümleri saklı kalmak üzere kişiler ya da gruplar için ayrı eğitim sistemleri veya kurumları kurmak ya da sürdürmek; ya da

d- Herhangi bir kişi ya da grubu, insan onuruyla bağdaşmayan koşullara maruz bırakmak üzere yapılan herhangi bir dışlama, dışarıda bırakma, sınırlama veya tercihi içerir.

2. Bu Sözleşme'nin amacı bakımından “eğitim” terimi eğitimin tüm tür ve seviyelerini kasteder ve eğitime erişimi, eğitimin kalitesini ve standartlarını ve hangi koşullar altında verilmesi gerektiğini içerir.

Madde 2

Bir Devlet tarafından izin verilmesi halinde, aşağıdaki durumlar bu Sözleşme'nin 1. maddesi anlamında ayrımcılık oluşturmayacaktır:

a- Eğitimden eşit yararlanma olanağı sunmak, öğretim elemanlarına ek olarak okul binalarının ve malzemelerinin standartlarının da aynı nitelikte olmasını sağlamak ve aynı ya da eş değerde ders görme fırsatı sunmak koşuluyla, her iki cinsiyetten öğrenciler için ayrı eğitim sistemlerinin veya kurumlarının kurulması ya da sürdürülmesi;

b- Katılımın ya da devamın isteğe bağlı olması ve sunulan eğitimin yetkili makamlar tarafından aynı düzeydeki eğitim için belirlenebilecek ya da onaylanabilecek standartlara uyması koşuluyla, öğrencilerin ebeveynlerinin ya da vasilerinin isteklerine uygun bir eğitim vermek üzere din ve dil gerekçeleriyle ayrı eğitim sistemlerinin veya kurumlarının kurulması ya da sürdürülmesi;

c-Herhangi bir grubun dışlanmasını değil, kamu makamlarınca sağlananlara ek eğitim kolaylıkları sağlamayı amaçlaması ve bu amaç uyarınca çalışması ve sunulan eğitimin yetkili makamlar tarafından aynı düzeydeki eğitim için belirlenebilecek ya da onaylanabilecek standartlara uyması koşuluyla özel eğitim kurumlarının kurulması ya da sürdürülmesi”

1989 yılında BM Çocuk Hakları Sözleşmesi ile eğitim hakkı daha da güçlendirilmiş ve kavramsal olarak genişletmiştir. Burada dört temel ilke olarak ayrımcılık yapmama ilkesi, çocuğun yararını gözetmek, yaşam hakkı ve en geniş ölçüde çocuğun hayatta kalma ve gelişimini sağlamak ortaya konulmuştur (UNESCO ve UNICEF, 2007). Eğitim hakkı ile ilgili düzenlemeye 28.maddede yer verilmiştir (UNICEFTMK, 2004):

“Madde 28

1. Taraf Devletler, çocuğun eğitim hakkını kabul ederler ve bu hakkın fırsat eşitliği temeli üzerinde tedricen gerçekleştirilmesi görüşüyle özellikle:

a- İlköğretimi herkes için zorunlu ve parasız hale getirirler;

b -Ortaöğretim sistemlerinin genel olduğu kadar mesleki nitelikte de olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesini teşvik ederler ve bunların tüm çocuklara açık olmasını sağlarlar ve gerekli durumlarda mali yardım yapılması ve öğretimi parasız kılmak gibi uygun önlemleri alırlar;

c- Uygun bütün araçlar› kullanarak, yüksek öğretimi yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getirirler;

d-Eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliği bütün çocuklar için elde edilir hale getirirler;

e-Okullarda düzenli biçimde devamın sağlanması ve okulu terk etme oranlarının düşürülmesi için önlem alırlar.

2.Taraf Devletler, okul disiplininin çocuğun insan olarak taşıdığı saygınlıkla bağdaşır biçimde ve bu Sözleşme'ye uygun olarak yürütülmesinin sağlanması amacıyla gerekli olan tüm önlemleri alırlar.

3. Taraf Devletler eğitim alanında, özellikle cehaletin ve okuma yazma bilmemenin dünyadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve çağdaş eğitim yöntemlerine ve bilimsel ve teknik bilgilere sahip olunmasını kolaylaştırmak amacıyla uluslararası işbirliğini güçlendirir ve teşvik ederler. Bu konuda, gelişmekte olan ülkelerin gereksinimleri özellikle göz önünde tutulur.”

Diğer taraftan, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 23. Maddesinde engelli çocukların eğitim hakkı ile ilgili düzenlemeye de yer verilmiştir. İlgili düzenleme Sözleşme'nin 23.maddesinde yer almaktadır (Series, 2020; UNICEFTMK, 2004):

“Madde 23

3.Özürlü çocuğun, özel bakıma gereksinimi olduğu bilincinden hareketle bu maddenin 2'nci fıkrası uyarınca yapılması öngörülen yardım, çocuğun ana–babasının ya da çocuğa bakanların parasal (mali) durumları göz önüne alınarak, olanaklar ölçüsünde ücretsiz sağlanır. Bu yardım; özürlü çocuğun eğitimi, meslek eğitimi, tıbbi bakım hizmetleri, rehabilitasyon hizmetleri, bir işte çalışabilecek duruma getirme hazırlık programları ve dinlenme/eğlenme

olanaklarından etkin olarak yararlanmasını sağlamak üzere düzenlenir ve çocuğun en eksiksiz biçimde toplumla bütünleşmesi yanında, kültürel ve ruhsal yönü dahil bireysel gelişmesini gerçekleştirme amacını güder.”

21.yy'ın ilk insan hakları sözleşmesi 2006 yılında BM Genel Kurulu'nda kabul edilen BM Engelli Birey Hakları Sözleşmesi'dir. Dünyadaki engelli bireylerin insan haklarını geliştirmek, korumak ve sağlamak amaçlarını taşıyan bu Sözleşme 2008 yılı Mayıs ayında yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeyi imzalayan ülkeler sözleşmede yer alan 50 maddeyi kendi iç hukuklarına aktarmakla mükellef tutulmuştur (Shakespeare, 2018). Bu yönüyle taraf devletleri bağlayıcı bir sözleşmedir (Series, 2020).

Her ne kadar BM Engelli Birey Hakları Sözleşmesi yeni haklar tesis etmekten daha çok devletlerin engelli bireylerin eşit insan haklarını sağlaması ve riayet edilmesine yönelik yükümlülükleri ile yasal görevlerini açık olarak ortaya koysa da (Series, 2020), küresel düzeyde engelli bireylerin sosyal haklarının eşit tanınmasında önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilmektedir (Brewer, 2017). En önemli temel haklardan biri olan eğitim hakkı ile ilgili düzenlemeler ise 24. Maddede yer almaktadır (Frantik, 2017; Muthukrishna vd., 2016). İlgili düzenleme aşağıda yer almaktadır (Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 2009):

“Madde 24

Eğitim

1. Taraf Devletler engellilerin eğitim hakkını tanır. Taraf Devletler, bu hakkın fırsat eşitliği temelinde ve ayrımcılık yapılmaksızın sağlanması için eğitim sisteminin bütünleştirici bir şekilde her seviyede engellileri içine almasını ve ömür boyu öğrenim imkanı sağlar. Bunun için aşağıdaki hedefler gözetilmelidir:

(a) İnsan potansiyelinin, onur ve değer duygusunun tam gelişimi ve insan haklarına, temel özgürlüklere ve insan çeşitliliğine saygı duyulmasının güçlendirilmesi;

(b) Engellilerin; kişiliklerinin, yeteneklerinin, yaratıcılıklarının, zihinsel ve fiziksel becerilerinin potansiyellerinin en üst derecesinde gelişiminin sağlanması;

(c) Engellilerin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılımlarının sağlanması.

2. Taraf Devletler bu hakkın yaşama geçirilmesi için aşağıda belirtilenleri sağlar:

(a) Engelliler engelleri nedeniyle genel eğitim sisteminden dışlanmamalı ve engelli çocuklar engelleri nedeniyle parasız ve zorunlu ilk ve ortaöğretim olanaklarının dışında tutulmamalıdır;

(b) Engelliler yaşadıkları çevrede bütünleştirici, kaliteli ve parasız ilk ve orta öğretime diğer bireylerle eşit olarak erişebilmelidir;

(c) Bireylerin ihtiyaçlarına göre makul düzenlemeler yapılmalıdır;

(d) Engellilerin genel eğitimden etkin bir şekilde yararlanabilmeleri için genel eğitim sistemi içinde ihtiyaç duydukları desteği almalıdır;

(e) Engellilere yönelik bireyselleştirilmiş etkin destekleyici tedbirler, engellilerin tam katılımı hedefine uygun olarak, akademik ve sosyal gelişimi artırıcı ortamlarda sağlanmalıdır.

3. Taraf Devletler engellilerin toplumun eşit üyeleri olarak eğitime tam ve eşit katılımlarını kolaylaştırmak için yaşamı ve sosyal gelişim becerilerini öğrenmelerini sağlar. Taraf Devletler bu amaçla aşağıda belirtilen tedbirleri alır:

(a) Braille ve diğer biçimlerdeki yazıların okunmasının öğrenilmesi, beden dilinin ve alternatif iletişim araçları ve biçimleri ile yeni çevreye alışma ve bu çevrede hareket etme becerilerinin öğrenilmesi, akran desteği ve rehberlik hizmetlerinin kolaylaştırılması;

(b) İşaret dilinin öğrenilmesine, işitme ve konuşma engellilerin dilsel kimliğinin gelişimine yardımcı olunması;

(c) Görme, işitme veya hem görme hem işitme-konuşma engellilerin özellikle çocukların eğitiminin en uygun dille, iletişim araç ve biçimleriyle, onların akademik ve sosyal gelişimini artırıcı ortamlarda sunulmasının sağlanması.

4. Taraf Devletler bu hakkın yaşama geçmesini sağlamak için, engelli olanlar dahil olmak üzere, işaret dilini ve Braille alfabesini bilen öğretmenlerin işe alınması ve eğitimin her düzeyinde çalışan uzmanların ve personelin eğitimi için uygun tedbirleri alır. Söz konusu eğitim engelliliğe ilişkin bilincin artırılmasını, alternatif iletişim araç ve biçimleri ile destekleyici eğitim tekniklerinin ve materyallerinin kullanılmasını içermelidir.

5. Taraf Devletler engellilerin genel yüksek okul eğitimine, mesleki eğitime, erişkin eğitime ve ömürboyu süren eğitime ayrımcılığa uğramaksızın diğer bireylerle eşit koşullar altında erişimini sağlar. Taraf Devletler bu amaçla engellilerin ihtiyaçlarına uygun makul düzenlemelerin yapılmasını temin eder.”

Özellikle katılımcı ve kaynaştırıcı eğitim anahtar düzenlemeler olarak burada ön plana çıkmaktadır (Ziegler ve Sloan, 2017). Özellikle kaynaştırmanın üç temel amacının altı çizilebilir: Ayrımcılığı önlemek, eğitimde eşitliği ve katılımı sağlamak. Ayrımcılığı önlemek için Taraf Devletler her bir engelli çocuğun akademik ve sosyal gelişimini maksimize etmek için bir kaynaştırma okul sistemini geliştirmelidir. Kaynaştırma okulları bütün çocukların karşılıklı işbirliği ve yardımla yeteneklerini, karakterlerini ve fikirlerini geliştirebileceği bir ortam sağlamalıdır. Bu sebeple engelli çocuklar her türlü ayrımcılık veya kırıncı dilden korunmalıdır. Kaldı ki, eşitlik ve katılım kendi seçimini yapma özgürlüğünü içeren kişisel özerkliğin ön koşullarıdır. Ayrıca çocukların kişilik, yetenek ve yaratıcılıklarını geliştirmelerini sağlamak için kaynaştırma okul sistemini tesis etmek ve mümkün olan en üst seviyede katılımlarını sağlamak önemlidir (Frantik, 2017). Bu çerçevede BM Engelli Birey Hakları Sözleşmesi eğitim sisteminin makro, orta ve mikro seviyelerini ortaya koymuştur (Kayess ve Green, 2017):

- (i) Makro Seviye: Bir kaynaştırıcı eğitim sisteminde makro seviye en önemli seviyedir. Bu seviye hükümet politikaları, ulusal müfredat, eğitim

bütçesi, üniversitelerde öğretmen eğitimi programları ve sürekli mesleki gelişimi içermektedir.

- (ii) Orta Seviye: Bu seviye fiziksel okul çevresi, dijital ve teknolojik kaynaklar, kadrolaşma, okullara ilişkin politika uygulamaları ve toplum ilişkilerini içermektedir.
- (iii) Mikro Seviye: Müfredatın uygulanması, sınıf içinde destek uygulamaları, sınıf yönetimi, karma öğretme stratejileri kabiliyeti ve makul uyumlaştırma mikro seviye içinde yer almaktadır.

Bu yönüyle değerlendirildiğinde BM Engelli Birey Hakları Sözleşmesi ile engellilik ve insan hakları yaklaşımında bir paradigma değişimi somutlaşmıştır (Series, 2020).

3.Türkiye’de Engelli Bireylerin Eğitim Hakkına İlişkin Yasal Düzenlemeler

Türkiye’de 1994 yılında bazı maddelerine çekince konularak BM Çocuk Hakları Sözleşmesi onaylanmış ve 27 Ocak 1995 tarihinde 4058 sayılı Kanun olarak yürürlüğe girmiş; BM Engelli Birey Hakları Sözleşmesi ise 2007 yılında onaylanarak 18 Aralık 2008 tarihinde 27084 sayılı Kanun olarak yürürlüğe girmiştir. Bu çerçevede bir Taraf Devlet olarak Türkiye engellilerin eğitim hakkını geliştiren önlemler ile ilişkili olarak politika ve programlama yapma, yasal ve idari tedbirleri alma, mevzuatı güncelleme ve uygulamayı izleme yükümlülüklerine sahiptir (Adıgüzel, 2016; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı t.y.; Çağlar, 2009).

Ulusal mevzuat açısından ise engelli bireylere yönelik eğitim hakkı ile ilgili düzenlemeler göz önüne alındığında Anayasa’nın Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi başlıklı 42. maddesi öne çıkmaktadır. Özellikle 42. madde’nin 1.fıkrasında “...*Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz...*” ifadesi ile 7. fıkrasında “...*Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır...*” ifadesi engelli bireylerin eğitim hakkını güvence altına alan bir çerçeve çizmektedir. 14 Haziran 1973 yılında kabul edilen 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nun 4.maddesinde ise “*Eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet, engellilik ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açıktır...*” ifadesi yer almaktadır. Ayrıca, 8. maddenin

2.fikrasında özel eğitime ve korunmaya gereksinim duyan çocukların yetiştirilmesinde özel tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir (Adıgüzel, 2016; Çağlar, 2009; Sart vd., 2016). 1983 yılında 2916 sayılı Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar Kanunu ile özel eğitimin genel eğitimin bir parçası olduğu, engelli çocukların engellikleri göz önünde bulundurularak özel eğitim hizmetinin planlanacağı ve kaynaştırma eğitiminin tesisi için gerekli tedbirlerin alınacağı ortaya konulmuştur. Bu kanunun özelliği engelli bireylerle ilgili özel eğitim ile ilişkili olarak doğrudan çıkarılan ilk ve en kapsamlı kanun olmasıdır. Ancak, 1997 yılında 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile 2916 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmıştır (Kaya, 2007; Çitil, 2020).

Türkiye’de engelli bireylerle ilgili eğitim hizmetlerinin başlıca yasal dayanakları üç başlık altında alınabilir: 1997 yılında yürürlüğe giren 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, buna dayalı olarak çıkarılan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ve 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun. Aşağıda ilgili düzenlemelere yer verilmiştir (Çitil, 2020; Sart vd., 2016):

i) 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun: Engelli bireyler ile ilgili birçok düzenlemeyi ihtiva eden ve kapsamlı bir şekilde ele alan 1 Temmuz 2005 tarihinde kabul edilmiş 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun’un Eğitim ve Öğretim başlıklı 15. Maddesinde eğitim ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır.

“Madde 15

Eğitim ve Öğretim

Hiçbir gerekçeyle engellilerin eğitim alması engellenemez. Engelliler, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, yaşadıkları çevrede bütünleştirilmiş ortamlarda, eşitlik temelinde, hayat boyu eğitim imkânından ayrımcılık yapılmaksızın yararlandırılır.

Genel eğitim sistemi içinde engellilerin her seviyede eğitim almasını sağlayacak bütünleştirici planlamalara yer verilir.

Örgün eğitim programlarına farklı nedenlerle geç başlamış engellilerin bu eğitime dâhil edilmesi için gerekli tedbirler alınır.

Üniversite öğrencilerinden engelli olanların öğrenime etkin katılımlarını sağlamak amacıyla Yükseköğretim Kurulu koordinasyonunda, yükseköğretim kurumları bünyesinde, engellilere uygun araç-gereç ve ders materyallerinin, uygun eğitim, araştırma ve barınma ortamlarının temini ile eğitim süreçlerinde yaşadıkları sorunların çözümü gibi konularda çalışma yapmak üzere Engelliler Danışma ve Koordinasyon Merkezleri kurulur.

Engelliler Danışma ve Koordinasyon Merkezinin çalışma usul ve esasları Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulunca müştereken çıkarılan yönetmelikle belirlenir.

İşitme engellilerin eğitim ve iletişimlerinin sağlanması amacıyla Türk işaret dili sistemi oluşturulur. Bu sistemin oluşturulmasına, geliştirilmesine ve uygulanmasına yönelik çalışmaların esas ve usulleri Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının koordinatörlüğünde, Millî Eğitim Bakanlığı ve Türk Dil Kurumu Başkanlığınca müştereken çıkarılan yönetmelikle belirlenir.

Engellilerin her türlü eğitim, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak üzere kabartma yazılı, sesli, elektronik kitap; alt yazılı, işaret dili tercümeli ve sesli betimlemeli film ve benzeri materyal temin edilmesine ilişkin gerekli işlemler Millî Eğitim Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığınca yürütülür.”

5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunu'nun Mesleki Habilitasyon ve Rehabilitasyon başlıklı 13.maddesinde “Engellilerin meslek seçebilmesi ve bu alanda eğitim alabilmesi için gerekli tedbirler alınır...” düzenlemesine yer verilmiştir. Diğer taraftan, 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun Eğitim başlıklı 340.maddesinde anne ve babanın bedensel ve zihinsel engelli çocuklarına, yetenek ve eğilimlerine göre, genel ve mesleki bir eğitim sağlamaktan sorumlu oldukları ifade edilmektedir. Ayrıca, 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun 12. maddesinde zorunlu ilköğrenim çağında bulunan engelli çocukların özel eğitim ve öğretim görmeleri sağlanır denilerek aslında özel eğitimin devlet tarafından yürütüldüğü vurgulanmıştır.

ii) 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname: 6 Haziran 1997 tarihinde kabul edilen 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname Türkiye’de özel eğitim hizmetlerine ilişkin temel bir çerçeveyi oluşturmakta olup özel eğitim gerektiren bireylerin genel ve mesleki eğitim görme haklarını kullanabilmelerine yönelik düzenlemeleri içerir. Bu kapsamda özel eğitim gerektiren bireyler, sunulacak eğitim hizmetleri ve ilgili okul, kurum ve programlar yer almaktadır. Buna doğrultuda temel ilkeler, tanılama-değerlendirme-yerleştirme ve buna ilişkin erken çocukluk dönemi eğitimi, okul öncesi eğitimi, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim, yaygın eğitim süreci, kaynaştırma eğitimi, özel eğitim ve kurumlar, destekler, programlar; rehberlik ve araştırma merkezleri, rehberlik ve psikolojik danışma hizmetler, özel eğitim araçları gibi belli başlıklarda düzenlemeler yapılmıştır.

iii) Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetler Yönetmeliği: Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetler Yönetmeliği, ilk kez 2000 yılında yürürlüğe girmiş; önemli bir takım değişiklikler yapılarak 2006 yılında tekrar yürürlüğe sokulmuştur. Yönetmelik, 2009, 2010, 2012 ve 2018 yıllarında bazı değişikliklere uğramıştır. Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği Türkiye’deki özel eğitim hizmetleri ile ilgili en kapsamlı ve geçerli yasal düzenleme olarak öne çıkmaktadır. Dört kısım ve 70 maddeden oluşan Özel Hizmetler Yönetmeliği ile engelli çocukların eğitiminin erken yaşta başlaması, kaynaştırma eğitiminin ilkeleri, ölçütleri, biçimleri ile bu süreçte görev alacak personelin görev ve sorumlulukları belirlenmiş; engelli olarak tanılanmış öğrenciler için bireyselleştirilmiş eğitim programlarının hazırlanmasına da yer verilmiştir (İzci, 2005). Bu çerçevede Yönetmelikte yer alan belli başlı düzenlemeler kısımlar itibariyle şu şekilde özetlenebilir: Yönetmeliğin ikinci kısmında özel eğitim gerektiren bireyin belirlenme süreci ve başvurulacak kurumlar 7. Maddede, 8. Maddede eğitsel değerlendirme ve tanılama süreci, 9. ve 10. maddelerde okulöncesi, ilkokul, ortaokul veya lise kademeleriyle ilişkili eğitime geçiş süreçleri ile özel hizmet eğitiminin izlenmesine yer verilmiştir. Ayrıca, 11. maddede eğitim tür ve seviyelerindeki özel eğitim hizmetlerine ilişkin düzenlemelere yer almaktadır. 12-18. maddeler arasında erken çocukluk eğitimine ilişkin hususlar, birden fazla yetersizliğe sahip bireylere ilişkin verilecek eğitim hizmeti ile evde, hastanede eğitim, tamamlayıcı eğitim ve aile eğitimine ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Bunların yanı sıra 19-21. maddeler arasında eğitim programlarının esasları; 22-25. maddeler arasında

kaynaştırma/bütünleştirme yoluyla eğitim düzenlemeleri, buna ilişkin değerlendirme esasları ve eğitim hizmetlerinin yürütülmesinde göz önünde bulundurulması gereken unsurların belirtildiği destek eğitim odası ile ilgili hususlar yer almaktadır. Yönetmeliğin üçüncü kısmında okul müdürü, müdürü yardımcıları, öğretmenlerin ve diğer bütün personelin görev ve sorumlulukları iş birliğine dayalı bir sistemde temellendirilmiş ve belirlenmiştir. Yönetmeliğin dördüncü kısmında ise taşımanın ücretsiz olması, özel eğitimle ilgili materyaller vb. araç gereçlerin temini gibi çeşitli düzenlemeler yer almaktadır.

Sonuç

Engelli bireyler, fiziksel veya zihinsel yetersizliklerinin başlıca yaşam aktivitelerini önemli derecede sınırlaması ve kısıtlaması nedeniyle dezavantajlı bir konumdadırlar. Zihinsel veya fiziksel yetersizlikler, yaşam gereklerine uyum sağlama konusunda engelli bireylere yönelik dezavantajları ortadan kaldırmak ve engelli bireylerin sosyal hayata katılımlarını sağlamak için bir takım düzenlemelerin yapılmasını gerektirmektedir. Engelli bireylerin toplum ve istihdam içinde yer almaları, beşeri sermaye oluşumu, daha iyi yaşam koşullarına ulaşmaları ve saygınlıklarının güvence altına alınması eğitim hakkı ile ilgili yapılan yasal düzenlemelere ve bu düzenlemelerin tam anlamıyla uygulanmasına bağlıdır. Bu noktada engelli bireylerin temel insan haklarından biri olan eğitim hakkından eşit şekilde faydalanmalarını sağlamak devletin en önemli görevlerinden biri olup konu ile ilgili hem uluslararası hem de ulusal mevzuat önem kazanmaktadır.

Dünyada eğitim hakkı genel olarak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi ve BM Engelli Birey Hakları Sözleşmesi ile tüm bireyler için ayırım yapılmaksızın korunması gerektiği ortaya koyulmuştur. Türkiye 1994 yılında BM Çocuk Hakları Sözleşmesi onaylanmış ve 1995 yılında 4058 sayılı Kanun ile yürürlüğe girmiştir. BM Engelli Birey Hakları Sözleşmesi ise 2007 yılında onaylanarak 2008 yılında 27084 sayılı Kanun olarak yürürlüğe girmiştir. Ulusal mevzuat açısından değerlendirildiğinde engelli bireylere yönelik eğitim hakkı öncelikle Anayasa'nın 42. madde'nin 1.fikrasında "*...Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz...*" ifadesi ve 7. fıkrasında "*...Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak*

tedbirleri alır...” ifadesi ön plana çıkmaktadır. 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nun 4.maddesinde yer alan “*Eğitim kurumları dil, ırk, cinsiyet, engellilik ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açıktır...*” ifadesi yer almaktadır. Bununla birlikte engelli bireylerle ilgili eğitim hizmetlerinin başlıca yasal dayanakları olarak 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile buna dayalı olarak çıkarılan Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği ve 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun önem kazanmaktadır. Bu anlamda, dünyada engelli bireylerin eğitim hakkına ilişkin sürecin oldukça uzun ve zorlu bir tarihsel gelişime sahip olduğunu ve Türkiye’de de dünyadaki gelişmelere bağlı olarak, sürecin benzer bir seyir izlediğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

Adıgüzel, S. (2016). *Uluslararası hukukta ve Türkiye’de “Eğitim Hakkı”*(Birinci Basım). İstanbul: Legal Yayıncılık.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı .(t.y.). *Engellilerin haklarına ilişkin sözleşme*. <https://www.aile.gov.tr/sss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/engellilerin-haklarına-iliskin-sozlesme/> adresinden 12.09.2021 tarihinde erişilmiştir.

Arneil, B. (2016). Disability in political theory versus international practice: redefining equality and freedom. Barbara Arneil ve Nancy J. Hirschmann (Eds.), *Disability and Political Theory* (ss.20-42) içinde. UK: Cambridge University Press.

Beco, G.D. (2014). The right to inclusive education according to article 24 of the UN convention on the rights of persons with disabilities: background, requirements and (remaining) questions. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 32(3), 263–287.

Brewer, J. (2017). Standart bodies, access to information technology, and human rights, disability. Jonathan Lazar ve Micheal Ashley (Eds) *Human Rights, and Information Technology* (ss.11-23) içinde. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Burckhart, H., Jager, B. (2017). On human rights and human duties is there a moral obligation to inclusion?. John-Stewart Gordon, Johann Christian Poder, Holger Burckhart (Eds) *Human Rights and Disability Interdisciplinary Perspectives* (ss.68-73). London ve New York: Routledge.

CEİD (t.y.). *Eğitimde ayrımcılığa karşı sözleşme*. http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/675_1.pdf adresinden 02.05.2021 tarihinde erişilmiştir.

Çaha, H. (2015). Engellilerin toplumsal hayata katılmasına yönelik politikalar: Türkiye, ABD ve Japonya örnekleri. *İnsan & Toplum Dergisi*, 5(10), 123-150.

Çağlar, S. (2009). *Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri*. İstanbul: Beta Basım.

Çitil, M. (2020). Özel eğitim alanının kavramsal, tarihsel ve yasal temelleri. Uğur Sak ve Seyfettin Toraman (Eds), *Türkiye’de Özel Eğitim Hizmetleri* (ss.11-45) içinde. Ankara: Afşar Ofset.

Eichhorst, W. (2020). The Changing Nature of Work and Employment in Developed Countries. Ute Bültmann ve Johannes Siegrist (Eds) *Handbook of Disability, Work and Health* (ss.17-32) içinde. Switzerland: Springer.

Frantik, P. (2017). The right to inclusive education. John-Stewart Gordon, Johann Christian Poder, Holger Burckhart (Eds) *Human Rights and Disability Interdisciplinary Perspectives* (ss.74-91) içinde. London ve New York: Routledge.

Hanes, R. (2018). *Introduction*. (Eds: Roy Hanes, Ivan Brown ve Nancy E. Hansen) *The Routledge History of Disability* (ss.1-6) içinde. Oxon ve New York: Routledge.

Heymann, J., Sprague, A., Raub, A. (2020). *Advancing equality*. California: University of California Press.

HSK.(t.y.). *İnsan hakları evrensel beyannamesi*, <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf> adresinden 07.06.2021 tarihinde erişildi.

Iriarte, E.G. (2016). Models of disability. Eurne Garcia Iriarte, Roy McConkey, Robbie Gilligan (Eds) *Disability and Human Rights Global Perspectives* (ss.10-32) içinde. London: Palgrave.

İzci, E. (2005). Sınıf öğretmeni adaylarının “özel eğitim” konusundaki yeterlikleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 106-114.

Kaya, G.G. (2007). *Zekâ engelli kaynaştırma öğrencilerinin normal öğrenciler üzerindeki etkilerinin saptanması (Kocaeli-merkez ilköğretim okulları örneği)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Katsui, H. (2020). Introduction. Hisayo Katsui ve Shuaib Chalklen(Eds) *Globalization and Human Rights* (ss.1-5) içinde. London and New York: Routledge.

Kayess, R., Green, J. (2017). Today's lesson is on diversity. Peter Blanck ve Eilionoir Flynn (Eds.) *Routledge Handbook of Disability Law and Human Rights* (ss.53-71) içinde. London ve New York: Routledge.

Kızıldaş, M. (2021). *Engellilerle iletişim*. 6. Baskı, İstanbul: Ceres Yayınları.

Malinga, J.T.,Gumbo, T. (2016). Advocacy and lobbying: the road map from charity to human rights. Edurne Garcia Iriarte, Roy McConkey, Robbie Gilligan (Eds) *Disability and Human Rights Global Perspectives*, (ss.49-67) içinde. London: Palgrave.

Maltepe Üniversitesi, (t.y.). *Birleşmiş Milletler ekonomik, sosyal ve kültürel haklar sözleşmesi*. <https://www.maltepe.edu.tr/Content/Media/CkEditor/29042020103321591-16araliktr.pdf> adresinden 12.05.2021 tarihinde erişildi.

McCowan, T.(2013). *Education as a human right*. London ve New York: Bloomsbury.

Mitra, S.(2018). *Disability, health and human development*. New York: Palgrave Macmillan.

Muthukrishna, N., Morojele, P., Naidoo, J., D'amant, A. (2016). Access to Education: experiences from South Africa. Edurne Garcia Iriarte, Roy McConkey, Robbie Gilligan (Eds) *Disability and Human Rights Global Perspectives* (ss.133-149) içinde. London: Palgrave.

Raub, A., Latz, I., Sprague, A., Stein, M. A.,Heymann, J. (2016). Constitutional rights of persons with disabilities: an analysis of 193. national constitutions. *Harvard Human Rights Journal*, 29 (1), 203-240.

Sart, Z.H., Barış, S., Sarıışık, Y., Düşkün, Y. (2016). *Engelli olan çocukların türkiye'de eğitime erişimi*. <http://www.egitimreformugirisimi.org/wp->

[content/uploads/2017/03/ERG_Engeli-Olan-%C3%87ocuklar%C4%B1n-T%C3%BCrkiyede-E%C4%9Fitime-Eri%C5%9Fimi.pdf](https://www.erg-engeli-olan.com/content/uploads/2017/03/ERG_Engeli-Olan-%C3%87ocuklar%C4%B1n-T%C3%BCrkiyede-E%C4%9Fitime-Eri%C5%9Fimi.pdf) adresinden 18.08.2021 tarihinde erişildi.

Schiemer, M. (2017). *Education for children with disabilities in Addis Ababa, Ethiopia*, Switzerland: Springer.

Series, L. (2020). Disability and human rights. Nick Watson ve Simo Vehmas (Eds.) *Routledge Handbook of Disability Studies* (ss.72-88) içinde. London ve New York: Routledge.

Shakespeare, T. (2018). *Disability the basics*. London ve New York: Routledge.

Singal, N., Johansson, S.T., Lynch, P. (2019). Education of children with disabilities: changing landscape of new opportunities and challenges. Nidhi Singal, Paul Lynch, Shuriti Taneja Johansson (Eds) *Education and Disability in the Global South New Perspectives from Africa and Asia* (ss.1-18) içinde. London ve New York: Bloomsbury Academic.

Stankovska, G., Memedi, I. (2020). The right to inclusive education for children with disabilities in the Republic of North Macedonia: Opportunities and challenges. *Society Register*, 4(4), 209-226.

UNESCO ve UNICEF. (2007). *A human rights-based approach to education for all*. https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/A%20Human%20Rights-based%20Approach%20to%20Education%20for%20All_0.pdf adresinden 01.06.2021 tarihinde erişilmiştir.

UNICEFTMK (2004). *Çocuk haklarına dair sözleşme*. https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarinaDairSozlesme.pdf tarihinde 02.05.2021 tarihinde erişilmiştir.

Valle, J.W., Connor, D.J. (2019). *Rethinking Disability*. 2. Baskı, New York ve London: Routledge.

Vinayagam, R.S. (2019). *Integrated Evaluation of Disability*. Florida: CRC Press.

WHO. (2015). *WHO global disability action plan, 2014-2021*. Geneva: WHO Document Production, 1-25.

Ziegler, M.J., Sloan, D. (2017). Accessibility and online learning. Jonathan Lazar ve Micheal Ashley (Eds) *Human Rights, and Information Technology* (ss.158-181) içinde. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (07.07.2018). Resmi Gazete (Sayı: 30471).

5825 sayılı Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun. (14.07.2009). Resmi Gazete: (Sayı: 27288).

5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun (01.07.2005). Resmi Gazete (Sayı: 25868).

573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (06.06.1997). Resmi Gazete (Sayı: 23011).